

reasons of mutual penetration in the ancient religion practice are being examined in this article. The author also gives consideration to mythological „poverty” problem in Roman religion. In the course of investigation the main mutual penetration and interdependence in the Greek and Roman religion practices were found. The culmination point of this process is being referred to the III-II centuries B.C.

Домановський А. М. (ХНУ ім. В.Н.Каразіна,
історический ф-т, аспірант)

**Засади творення сучасної української візантології:
кілька міркувань з огляду на сучасний стан дисципліни**

Розвиток української історичної науки у роки незалежності був бурхливим, проте значною мірою асиметричним. Поряд зі значним прогресом україністики цілком очевидно проявила себе майже повна стагнація чи навіть деградація у інших галузях історичної науки. „Історія в Україні залишається багато в чому історією України”, – справедливо каламбуривав Ярослав Грицак, зазначаючи збереження у вітчизняній історичній науці гострого хронічного дефіциту спеціалістів певного роду, наприклад – медієвістів та істориків стародавнього світу, а також катастрофічно низьку кількість монографій та університетських підручників, присвячених темам, не пов’язаним з українською історією [1, с. 435-436].

В цьому плані не є винятком і вивчення історії Візантії, майже повністю відсутнє в Україні. Незважаючи на декларативне існування Національного комітету візантиністів України, що увійшов до складу Міжнародної асоціації візантологів [2, с. 201, прим. 1], Українського центру візантиністики і патрології тощо, довгий час єдиною написаною та виданою в Україні працею монографічного характеру, яка безпосередньо стосувалася саме Візантійської імперії, була книга С. Б. Сорочана [3; 4, с. 166]. Лише останніми роками ситуація почала поступово змінюватися на краще, хоча, на жаль, переважно за рахунок перекладної, а не власне української наукової візантологічної літератури [5; 6; 7; 8].

Тим часом, вивчення історії Візантії видається цілком необхідним напрямком української історичної науки не лише як предмету „у собі”, але й з огляду на величезний вплив візантійського сходу, що залишив свій слід у домодерній історії України [6; 9, с. 363-364; 10, с. 424; 11, с. 8-22]. Як справедливо зазначав в цьому плані Ігор Шевченко, саме його візантологічна освіта дає йому перевагу над багатьма українцями, бо дозволяє бачити різноманітні явища української історії у більш загальній перспективі [12, С.45].

У нас звикли скаржитися на тяжкий радянський період, під час якого

українська гуманітаристика була позбавлена багатьох природно притаманних їй галузей. Серед них, безумовно, і візантиністика. Переживши суперечливий, проте доволі плідний період становлення у 20-х рр. минулого століття, вона як наукова галузь була „репресованою” уже на початку тридцятих [9, с. 346; 10, с. 408; 13, с. 273; 14, с. 235; 15, с. 32-44; 16, с. 32-37; 17, с. 277-283; 18, с. 62-72; 19, с. 36; 20, с. 78-81]. Тоді ж не кращі часи переживала й радянська візантиністика в цілому. Лише після закінчення Великої Вітчизняної війни вивчення історії Візантії у СРСР почало поступово відроджуватися. Україна, на жаль, лишилася від цього процесу осторонь.

Все це, очевидно, й обумовило той факт, що лише зараз українські гуманітарії починають фактично з нуля будувати сучасну українську візантологію. І вже зараз перед ними стихійно постають різні питання про засади та напрямки творення нової дисципліни. В цьому нарисі ми спробуємо сформулювати та до певної міри відповісти на кілька з них.

Перше з них стосується самоідентифікації дослідника у рамках обраної дисципліни. Чи варто ототожнювати власне українську візантиністику лише з тими дослідниками, які працювали над вивченням історії імперії ромеїв у 1920-ті рр.? На нашу думку, незважаючи на те, що у галузі вивчення історії Візантії практично уся література часів Російської імперії та СРСР була російськомовною і видавалася переважно не в Україні (особливо за радянських часів), проте її варто вважати вітчизняною (хоча й не українською) і враховувати її традиції у написанні візантійських термінів та власних назв. Само ототожнення візантиністів з російською (радянською) наукою було у той час майже неминучим, як і відтягування найбільш талановитих дослідників у провідні наукові центри Російської імперії та згодом СРСР (перш за все до Санкт-Петербургу (Ленінграду) та Москви).

Наведене твердження про генетичний зв'язок сучасної української візантиністики з російською та радянською тим більш виправдане, що багато хто з дореволюційних візантиністів зі світовим ім'ям тривалий час жив, писав та викладав в Україні. Пригадаймо принаймні Ф.І. Успенського, Ю.А. Кулаковського, Ф.І. Шміта, Є.К. Редіна та низку інших, менш знаменитих, проте теж загальновідомих імен. Щоб зрозуміти можливість такого твердження, досить звернути увагу хоча б на назву однієї зі статей Л.В. Матвєєвої про непересічного візантиніста-киянина Ю.А. Кулаковського [21, с. 5-17]. Звичайно, вони не вважали себе українськими дослідниками – сама постановка такого питання їх принаймні здивувала б, проте їхній творчий доробок сучасний український візантиніст не може сприймати як роботу закордонних науковців, приміром так, як праці Шарля Діля чи Джона Бері. Подібним чином варто, на нашу думку, ставитися й до творчої спадщини радянських візантиністів, яка останнім часом сприймається виключно як російська. Дійсно, вона була майже виключно російськомовною, проте – не

стільки виключно російською, скільки радянською, і в цьому плані може сприйматися як вітчизняна. Таким чином, молодій українській науці про Візантію потрібно не відмежовуватися від російської дореволюційної та радянської візантології, а зберігати її кращі традиції, вважаючи їх надбанням вітчизняного візантинознавства.

В прямому зв'язку з розглянутим питанням постає й проблема вивчення творчого доробку вітчизняних візантиністів, які працювали на території України у її наукових та вищих навчальних закладах. Певні кроки в цьому напрямку останнім часом уже зроблено, проте діалог між різними дослідниками, котрі студіюють цю проблематику, лише намічається, а це означає, що на черзі – проведення конференцій, видання тематичних збірок та написання узагальнюючих праць з даної тематики. Бо ж очевидним є той факт, що дуже часто відродження певної гуманітарної дисципліни починається з вивчення її минулого, визначення колишніх пріоритетів її розвитку, котрі можуть допомогти їй визначити, які саме сфери були найбільш розвинутими в її рамках в минулому, і які, відповідно, мають найбільш переваги для того, щоб почати відроджувати їх зараз. В цьому плані варто наголосити на необхідності най скорішого видання праці В.П. Бузескула „Византиноведение и изучение славянского мира в России”, яку було підготовано до друку ще у 1929 р. Книга так і не побачила світ, проте її рукопис зберігається у архіві Російської Академії Наук у Санкт-Петербурзі і зараз цілком підготовлений до друку І.В. Тункіною [22, с. 15; 23, с. 75]. Існує також стаття дослідника „Виучування історії Близького Сходу в Росії (до 1917 р.)”, яка зберігається у матеріалах невиданого збірника „Україна і Схід” [19, с. 45-46; 20, с. 88; 24, с. 185-186], як і повний україномовний переклад згаданої монографії. У передмові до нього сам В.П. Бузескул так обґрунтовував необхідність видати його українською мовою: „За підставу, щоб видати його окремим виданням у працях Всеукраїнської Академії наук українською мовою, може бути насамперед те, що поміж Візантією та слов'янським світом, з одного боку, та Київською Україною-Руссю, – з другого, були близькі зв'язки, знов же й те, що багато з тих науковців, що працювали над історією Візантії та слов'янства, були українцями із роду або діяли на її території, професоруючи у Києві, Харкові, Ніжині, Одесі. Отже – це сторінки історії науки в Україні” [цит. за: 24, с. 185-186].

Видається слушним видати цю книгу під егідою Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна у рамках програми видань з нагоди святкування 200-річчя університету, оскільки саме з цим ВУЗом найбільш тісно пов'язана творча біографія В.П. Бузескула і саме Харківський університет був одним з провідних центрів візантиністики на Україні у другій половині ХІХ–на початку ХХ ст. [25, с. 58-59]. В будь-якому випадку ця праця має побачити світ до 150-річчя з дня народження дослідника, і харківські вчені

мають зробити свій внесок у справу її публікації. Крім того, саме візантиністи Харківського університету другої половини XIX–початку XX ст. зробили один із найбільш значних внесків у розвиток науки про Візантію на теренах України.

Оскільки, як вже зазначалося, книга В.П. Бузескула практично підготована до друку, справа лише за її публікацією. Проте при виданні чи то російського оригіналу, чи україномовного перекладу праці необхідно врахувати усі розбіжності й поправки, які існують у різних списках, критичну літературу про Володислава Петровича та його працю, забезпечити видання необхідними коментарями та посиланнями на відповідну літературу з окремих конкретних питань тощо. Корисно було б включити до майбутньої книги вищезгадану невидану статтю та інші неопубліковані матеріали науковця, якщо вони не порушуватимуть загальної концепції публікації.

Одним словом, потрібно зробити видання науково якісним. Саме з цим пов'язана ще одна з проблем сучасної української візантиністики, та й, власне, усієї історичної науки в цілому. Мова йде про наукову якість видань. Проблема українського академічного книговидання на сучасному етапі постала особливо гостро. За її вирішення несуть спільну відповідальність як автор, так і науковий редактор та, звичайно, видавець, котрий повинен зрозуміти, що справжня академічна книга повинна відповідати певному, звичному для усього світу стандарту [26]. На жаль, розуміння цих прописних істин не належить до чеснот багатьох наших видавців, в тому числі й тих, які видали переважну частину згаданих монографічних праць з історії Візантії.

Так, цілком позбавленою сучасного академічного оформлення є книга Г. Острогорського, видана львівським видавництвом „Літопис”. Її бібліографію не доповнено жодним виданням після 1963 р., коли було здійснено третє і останнє авторське доповнене перевидання книги. Видання також не містить жодного посилання на більш-менш легкодоступну для пересічного українського інтелектуала книгу українською, російською, болгарською чи польською мовами, котра могла б доповнити його знання про предмет. У книзі відсутні також і будь-які наукові коментарі, доповнення та зауваження до деяких застарілих за останні 40 років тверджень Г. Острогорського, посилання на новітні розвідки, принаймні з ключових проблем візантійської історії. Немає у виданні й спеціальної розвідки про життєвий та творчий шлях Г. Острогорського, його наукові досягнення у царині візантиністики. Значну кількість помилок ми знаходимо й у перекладі візантійських власних назв та термінів, імен дослідників-візантиністів. Приблизно такі ж недоліки притаманні й деяким іншим українським науковим виданням з візантиністики.

Невисока академічна якість значного числа виданих в Україні книг з історії Візантії спричиняє й некритичне ставлення до продукції, яку публікують за кордоном. Так, у одному з київських періодичних видань в панегіричних тонах описується проєкт російського видавництва „Александрия” перевидати

переклади книг візантійських істориків, вперше опубліковані півтора сторіччя тому [27, с. 162-163]. Оскільки жодним словом не згадується ані про новий уточнений переклад, ані про новітні коментарі тощо, можна вважати, що мова йде про простий препринт видань середини XIX ст., які давно вже застаріли і в науковому, і в моральному плані. На цю відверту рекламу можна було б не зважати, якби її не було розміщено на сторінках мало не єдиного загальноукраїнського наукового журналу, присвяченого дослідженню археології та історії стародавнього світу і середніх віків, і в ній не стверджувалося, що „започаткована серія пропонує читачеві добірку надзвичайно важливих праць історичного напрямку середньовічної думки, які потрібні для сучасної візантології та медієвістики” [27, с. 163].

Поряд з покращенням якості окремих книг з історії Візантії, необхідним видається створення певної серії, яка б об'єднувала ці нехай нечисленні, проте необхідні видання. Створення такого роду серії дозволить залучити до роботи над нею провідних українських вчених, що позитивно вплине як на розвиток візантиністики в Україні, так і на загальну академічну культуру як „серійних”, так і „позасерійних” публікацій. Принаймні, саме так сталося у Росії, де найбільш плідно в цьому плані останніми роками працює Санкт-Петербурзьке видавництво „Алетейя” з його серією „Византийская библиотека”, котра давно вже заслужила визнання візантиністів світу [28, с. 236-242; 2, с. 223]. Потрібно також розширювати висвітлення візантинознавчої тематики на сторінках української наукової періодики і навіть ставити завдання створити спеціалізований візантологічний часопис.

Ще однією значною проблемою розвитку візантології в Україні є те, що термінологічна система україномовної візантиністики майже не розроблена, незважаючи на існування значної кількості дотичних до цієї галузі історичних знань україномовних праць. Загальновідомо, що існує дві системи написання грецьких власних назв та термінів: так звана система ітацизму (Рейхлінова вимова), яка орієнтована саме на середньовічну візантійську вимову та етацизм (Еразмова вимова), загальноживана у класичній філології. За Рейхліновою системою, усі дифтонги монофтонгізуються, а такі літери як, наприклад, „Ϝ” (фіта) чи „В” (віта) звучать відповідно як „Ф” та „В”. За правилами етацизму вони називаються відповідно тхета та бета і читаються як „Т” та „Б” [29, с. 15; 30, с. 129-135, 176 тощо].

На правилах транслітерації візантійських назв у сучасній візантиністиці у передмові до однієї з останніх узагальнюючих праць з історії Візантії спеціально зупиняється В. Тредголд. Він наводить чотири основних методи транслітерації візантійських термінів з середньогрецької латиницею для англійського тексту. Він зазначає, що найбільш логічним є дотримання найближчої передачі середньогрецької вимови, майже такої ж, як і в сучасній грецькій мові. Безумовно, мова йде про ітацизм. Проте така транслітерація

зберігає і характерні для грецької мови закінчення (наприклад, „-os”), що додає популярності другому методу, за допомогою якого намагаються щонайближче передати класичну грецьку вимову, яка, як зазначає сам В. Тредголд, за візантійських часів не вживалася. Третій метод, котрий застосовували самі візантійці для передачі грецьких слів латиною, полягав у заміні грецьких літер їхніми латинськими еквівалентами, а грецьких закінчень – закінченнями латинськими (наприклад, грецьке закінчення -os замінювалося латинським -us). Нарешті, четвертим варіантом транслітерації, якого дотримується при передачі візантійських імен та географічних назв сам В. Тредголд, є вживання англійських еквівалентів, якщо вони існують та латинізація (за третім методом) усіх інших слів. Саме цей метод не лише продукує найбільш знайомі слова, але й максимально адекватно передає власні імена, географічні назви та назви інституцій, котрі були одночасно і латинськими, і грецькими. Для спеціальних термінів візантиніст застосовував другий метод, переважно через те, що він дозволяє щонайлегше зробити зворотну транслітерацію з латиниці на грецький алфавіт [31, р. XXI-XXIII].

Власне, саму наявність у книзі американського візантиніста спеціального вступного розділу про передачу середньогрецьких слів засобами англійської мови („Note on Transliteration”) можна вважати показовою: В. Тредголд вважав за потрібне спеціально зосередити увагу читача на цьому нелегкому питанні. Інший відомий візантиніст, Дж. Хелдон, також зазначає цілковиту закономірність того, що всі книги, присвячені вивченню візантійського світу, починаються зі спеціальних зауважень щодо транслітерації грецьких слів з тієї простої причини, що існує кілька різних систем такої транслітерації [32, р. 8]. Подібний вибір має зробити зараз й україномовна візантиністика, яка чомусь у переважній більшості видань стихійно звернулася, причому далеко не завжди правильно, до системи етацизму, хоча саме вона найменш придатна для передачі візантійських термінів та власних назв українською мовою.

Показовим є вже той факт, що зроблене звернення не було жодним чином науково обгрунтоване. Чи не єдине зауваження про транслітерацію візантійських термінів, географічних назв та імен українською все ж було зроблено у книзі одеського юриста Є.О. Харитонова, причому автор знову висловився на користь етацизму, обгрунтувавши свій вибір лише тим, що буцімто врахував „сучасні тенденції розвитку (поновлення)” вживання зазначених слів в українській мові [5, с. 9]. Фактично, він опосередковано послався „проект найновішої редакції” українського правопису, запропонований у 1999 р., проте з того часу так і не введений у дію [33; пор.: 34]. Показово, що запропоноване науковцем поновлення призвело до значних перекручень: Никифор II Фока названий у згаданій книзі Ничипіром II Токою, а константинопольський патріарх Фотій – Тотієм [5, с. 253, 255 тощо]. І це – за тієї умови, що і Фока, і Фотій грецькою мовою починаються з літери Ф, а не Θ,

тобто про жодне „Г” й мови бути не може!

Як зазначалося, наукою давно вже встановлено, що Еразмова вимова – штучна і не має жодних наукових підстав, тоді як Рейхлінова цілком відповідає дійсності [30, с. 130, 131, 133; 31, р. ХХІ]. Застосовуючи вираз Г. Острогорського, яким він охарактеризував мову візантійського історика Лаоніка Халкокондила, Еразмова вимова характеризується „неприродною архаїчністю” [7, с. 437]. Тому формування терміносистеми сучасної україномовної візантиністики, яке повинно проходити з урахуванням „досвіду найпоширеніших мов розвинутих країн світу, найперше – мов-продуцентів тієї чи іншої терміносистеми” [35, с. 219], має відбуватися саме на базі Рейхлінової системи.

Оскільки при творенні терміносистеми доречніше буде вести мову не про (не)правильність певного способу творення терміна, а про його (не)доцільність чи (не)перспективність, спробуємо навести деякі аргументи на користь вибору Рейхлінової системи [36, с. 38].

Перш за все, саме використання ітацизму буде максимально відповідати правилам нині чинного українського правопису. За цими нормами українці передають грецьку „фіту” найчастіше як „Ф” [34, с. 99; 30, с. 79], а літерою, яка в сучасній українській абетці виникла на основі „фіти” є літера „Ф”, а не „Г” [37, с. 624; 38, с. 694]. По-друге, така транслітерація буде найбільш адекватною середньогрецькій вимові – тобто живій мові самих ромеїв. Крім того, не варто огульно відмовлятися від колосального спадку російської дореволюційної та радянської історичної науки (перш за все, звичайно, медієвістики та, вужче, візантиністики). Варто зазначити, що саме російськомовна візантиністика виявилася чи не найбільш послідовною у правильній передачі візантійських слів, що безумовно, пояснюється тісними історичними контактами російської та грецької мов. Через це, за всіма ознаками, варто не відкидати ці досягнення, а творчо запозичувати „позитивні практики за останні десятиліття термінологічної школи колишнього СРСР” [35, с. 219].

Нарешті, не варто нехтувати і власними українськими традиціями: українці перебувають відносно середньогрецької мови зовсім в іншому становищі, ніж, наприклад, німці чи англійці. Вимова візантійців не була для нашого народу „мертвою” завдяки постійним контактам з Візантією. Через це українська мова знає набагато більше ранніх запозичень з середньогрецької та, відповідно, еквівалентів грецьким словам, ніж німецька чи англійська. Завдяки цьому в ній виникла та існує й зараз усталена система відкидання невластивих для неї латинських та грецьких закінчень, що веде до створення нових, властивих саме українській мові слів. Завдяки цьому на українських землях повсюдно аж до ХVІІ ст. застосовувалася „та сама жива вимова, що панувала тоді в самій Греції, ... так званий ітацизм” [30, с. 133-134; 39]. Натомість вживання у відповідних випадках літери „Г”, яке зрідка, порівняно з „Ф”, траплялося й раніше, широко почало застосовуватися в українській лише у другій половині

XVI – XVII ст. під впливом латинської (західноєвропейської) вимови, тобто вимови, сформованої завдяки цілковито книжній традиції, відірваній від живого мовлення. Спочатку заміна грецької „тхети-фіти” буквою „Г” побутувало у найбільш тісно пов’язаних із західноєвропейською цивілізацією регіонах, наприклад, у тій же Галичині, поступово поширюючись на схід, проте так і не набуло широкого вжитку і мало здебільшого штучний літературний характер [30, с. 134-135, 176, 179; 39; 40, с. 10-11; 41, с. 148-149].

Мені можуть закинути, що у багатьох випадках етацизм було сприйнято, наприклад, болгарською чи сербською, мовами, котрі мали з середньогрецькою (візантійською) не менш потужний контакт, ніж українська. Я не лінгвіст, щоб вдаватися в такі тонкощі, проте зауважу, що якщо згадані мови з самого початку засвоїли запозичення з середньогрецької саме в такому написанні, то це ще не означає, що й нам потрібно чинити так само, ламаючи усі вітчизняні традиції. Крім того, на сучасному етапі українська термінологія, яка лише формується, опиняється в багатьох випадках у набагато більш вигідному становищі, ніж інші європейські мови, котрі мають давно усталені і сформовані термінологічні системи, бо може врахувати досвід інших національних термінологій і уникнути їхніх помилок [35, с. 219].

На завершення потрібно зауважити, що навіть „проект” дозволяє паралельне вживання „Г” і „Ф” у спеціальних термінах та власних назвах давньо- та середньогрецького походження [33; 39]. Уже навіть одне це, на мою думку, має вести принаймні у візантинознавчій літературі до вибору написання, найбільш близького до середньогрецької вимови.

Зроблений же у сучасних україномовних книгах з історії Візантії вибір на користь етацизму завдає українській візантології значної шкоди. Він робить її термінологію майже зовсім незрозумілою навіть для російського читача. Проте, як україномовні праці такою мовою будуть читати у далекому зарубіжжі, згадувати взагалі не варто. Бо якщо вже російські дослідники, маючи за плечима світове визнання своєї науки, скаржаться на відчуження між російською та світовою візантологією через складність для іноземців російської мови (*rossica non leguntur*) [42, с. 34-35, 36], то, певний, україномовні дослідження молодій українській науці про історію Візантії не читатимуть взагалі [пор.: 40, с. 25]. Швидше за все це змусить українських візантологів або змиритися зі статусом провінційності своєї науки, або писати іноземними мовами, орієнтуючись на закордонного, а не українського читача. Впевнений, ніхто не буде заперечувати, що „питання про те, якою мовою писати наукову працю визначається передусім наявністю кола потенційних читачів” [43, с. 22]. Очевидно, варто нагадати, як довго саме через мовні проблеми „йшла” до світової візантиністики непересічна фундаментальна стаття С. Манойловича про візантійські факції: видана хорватською мовою ще у 1904 р., вона стала загальновідомою лише понад тридцять років потому, після перекладу

французькою [44, р. 617-716; 45, с. 145; 46, с. 174; 47, с. 216]. Навіщо ж створювати додаткові бар'єри там, де й без них не варто сподіватися на швидке й безболісне входження української візантології до світової науки. Невже для того, щоб її „не критикували”? [пор.: 40, с. 25]

Пояснити безоглядне звернення українських авторів та перекладачів до етацизму можна не лише даниною моді, але й недостатньою фаховою підготовкою візантологів та поганим знанням середньогрецької мови. Бо чим же ще можна пояснити той факт, що візантійського еретика Хрисохіра в україномовному перекладі книги Г. Острогорського було названо Хрисохейром [7, с. 219]. Цікаво, що такої ж помилки припустився анонімний перекладач роману Умберто Еко „Маятник Фуко” у російськомовному київському виданні 1995 р. [48, пор.: 49], що дало змогу відомому російському медієвісту Д. Харитоновичу, перераховуючи численні перекладацькі огріхи цього видання, цілком справедливо зауважити: „Ім'я візантійського еретика IX століття – у латинській транскрипції грецького алфавіту Chrysocheir – звучить як Хрисохір, а не Хризшейр” [50, с. 234].

Така ситуація змушує звернути посилену увагу на мовну підготовку майбутніх спеціалістів з історії Візантії. Над цим серйозно замислюються в Росії [51, с. 65-66], це має стати одним з важливих завдань і для української науки. Першочергове значення вивчення грецької мови для розвитку української візантології прекрасно усвідомлювали на початку 1930-х рр., коли планували створення семінару з грецької мови [17, с. 283, 19, с. 40]. Корисним в цьому плані має стати досвід грузинських лінгвістів, які активно й плідно застосовують комплексне вивчення давньо-, середньо- та новогрецької мови [52, с. 85-88]. Такий підхід дозволить не лише опанувати мову джерел, але й відкрити молодим українським візантиністам можливість працювати з грекомовною історіографією, яка репрезентує одну з визнаних національних візантинознавчих шкіл. Зрештою, це – необхідна передумова дослідження цивілізації, однією з інваріантних основ якої була саме грецька мова [53, с. 51-53].

В цілому ж окреслені проблеми – лише вершина айсбергу завдань, які стоять перед сучасною українською візантиністикою. Наївно було б думати, що їх можна вирішити найближчим часом чи навіть протягом кількох найближчих десятиліть. Усі запропоновані й не запропоновані у цій статті заходи потребують значних коштів, відшукати які буде нелегко. Відомо, що навіть внески за членство Національного комітету візантістів України у Міжнародній асоціації візантинознавчих досліджень було оплачено невідомим меценатом [див.: 42]. Проте саме вже усвідомлення проблеми, чітке й правильне її формулювання – половина шляху до вирішення. Плекаємо надію, що принаймні одну з проблем нам вдалося визначити вірно – проблему необхідності якнайінтенсивнішого розвитку сучасної української візантології.

Література

1. Грицак Я. Українська історіографія: 1991-2001. Десятиліття перемени // *Ab Imperio*. – 2003. – № 2.
2. Литаврин Г.Г., Бибииков М.В., Шукуров Р.М., Захарова А.В., Казарян А.Ю., Стерлигова И.А., Герд Л.А., Талызина А.А. Обзорные итоги XX Международного конгресса византиноведческих исследований (Париж, 19-25 августа 2001 г.) // *Византийский временник*. – 2003. – Т. 62 (87).
3. Сорочан С.Б. Византия IV - IX веков: этюды рынка. Структура механизмов обмена. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Харьков, 2001. (перше видання – Харків, 1998).
4. Івакін Г.Ю. [Рецензія] // *Археологія*. – 1999. – № 4.
5. Харитонов С.О. Історія приватного права Європи: Східна традиція. – Одеса, 2000.
6. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом: Нариси з історії культури до початку XVIII століття / Авторизований пер. з англ. М. Габлевич; під ред. А. Ясіновського. – Львів, 2001.
7. Острогорський Г. Історія Візантії. – Вид. 3-є, доп. / Перекл. з нім. А. Онишко. – Львів, 2002.
8. Шульц Г.Й. Візантійська літургія: Свідчення віри та значення символів / Пер. з нім. С. Софія Матіяш. – Львів, 2002.
9. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. – К., 2002.
10. Яковенко Н. „Украина между Востоком и Западом?\": проекция одной идеи // *Ab Imperio*. – 2003. – № 2.
11. Резников А.В. Византия и Украина: генезис взаимоотношений // *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. Науково-теоретичний журнал*. – 2001. – Вип. 3.
12. Ігор Шевченко: „... говорити зовсім нормально...” (Розмову вела Людмила Тарнашинська) // *Слово і час*. – 1991. – № 2.
13. Кримський А. Що зроблено в Україні в царині історико-філологічних наук за десятиліття 1917–1927 рр.? (Коротка замітка) // *Записки історико-філологічного відділу ВУАН*. – 1928. – Т. 16.
14. Лозовик Г.Н. Десять лет русской византологии (1917–1927) // *Историк-марксист*. – 1928. – № 7.
15. Митряев А.І. Дослідження в наукових установах УРСР 20-х років середньовічної історії зарубіжних слов'ян і Візантії // *Вісник Харківського університету*. – 1975. – № 118: Історія. – Вип. 9.
16. Зозуля С.Ю. Византологічні дослідження вчених Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови (1922–1930) // *Східний світ*. – 2002. – № 1.
17. Черданченко А.М. Становлення византологічних студій в Україні (1926 – 1930 рр.) // *Мовні і концептуальні картини світу*. – 2002. – № 6. – Кн.2.

18. Циганкова Е. Візантологічна комісія ВУАН // Київська старовина. – 2003. – №3.
19. Циганкова Е. Комісія для дослідів з історії Близького Сходу ВУАН (1930–1933) // Київська старовина. – 2002. – №5.
20. Кіржаєв С., Ульяновський В. Причинок до студій української орієнталістики 1920-х – 1930-х рр.: незнаний збірник „Україна і Схід” // Україна в минулому. – К.; Львів, 1993. – Вип. 4.
21. Матвєєва Л.В. З історії візантинознавства на Україні. Ю. Кулаковський // Східний світ. – 2002. – №1.
22. Кадеєв В.И. Владислав Петрович Бузескул (к 140-летию со дня рождения) // Вісник Харківського державного університету. – 1998. – № 413: Історія. – Вип. 30.
23. Кадеєв В.И. Владислав Петрович Бузескул. К 145-летию со дня рождения // Universitates. Наука и просвещение. – 2003. – №3.
24. Матвєєва Л.В. Сходознавчі студії В. П. Бузескула (1858–1931) // Східний світ. – 1999. – №1-2. Етупон. До 80-річчя О. Пріцака.
25. Сорочан С.Б., Федоров Ю.В. Візантиністика в Харківському університеті (40-т. XIX в.–1917 г.) // II Астаховские чтения (Материалы и тезисы). – Харьков, 1994.
26. Мінаков М. „Проект перекладів” і український академізм // Український гуманітарний огляд (електронний варіант див. за адресою: <http://tdcse.iatp.org.ua/Minakov4.htm>).
27. Горбаненко С.А., Кравченко Е.А. Нове видання писемних джерел до історії Візантії // Археологія. – 2003. – № 3.
28. Жаворонков П.И. „Византийская библиотека” издательства „Алетейя” // Византийский временник. – 2003. – Т. 62 (87).
29. Звонська-Денисюк Л.Л. Давньогрецька мова. – К., 1997.
30. Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису. Популярно-науковий нарис з історичним освітленням. – Варшава, 1927.
31. Treadgold W.A. A History of the Byzantine State and Society. – Standford, California, 1997.
32. Haldon J. Byzantium. A History. – Gloucestershire; Charleston, 2000.
33. Український правопис. Проект найновішої редакції. – К., 1999. (див. також на сайті за адресою <http://www.vlada.kiev.ua/pravopys/pravXXI/zmist.htm>).
34. Український правопис. Стереотипне видання / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, Ін-т української мови. – К., 2002.
35. Кияк Т. Термінологія як фактор державності української мови // Державність української мови і мовний досвід світу. Матеріали Міжнародної конференції. – К., 2000.
36. Кияк Т.Р. Прагматичні аспекти стандартизації української термінології // Мовознавство. – 1993. – № 1.

- 37.Півторак Г.П. Т // Українська мова: Енциклопедія / НАН України; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України; Ін-т української мови НАН України; Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана. – К., 2000.
- 38.Півторак Г.П. Ф // Українська мова: Енциклопедія / НАН України; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України; Ін-т української мови НАН України; Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана. – К., 2000.
- 39.Німчук В.В. Проблеми українського правопису у ХХ столітті // <http://vlada.kiev.ua/pravorpys/1.html>
- 40.Голочко П.П. Що або хто загрожує українській мові? – К., 1998.
- 41.Горняткевич А. Що або хто справді загрожує українській мові? // Сучасність. – 2000. – № 4.
- 42.Медведев И.П. Некоторые размышления о судьбах русского византиноведения: итоги столетия // Исторические записки. – М., 2000. – Вып. 3 (121).
- 43.Стріха М.В. Українська мова й наука: гармонія чи конфлікт? // Українська мова і сучасність. – К., 1991.
- 44.Manojlovič G. Le peuple du Constantinople de 400 à 800 après J.C. // Byzantion. – 1936. – Т. 11.
- 45.Дьяконов А.П. Византийские димы и факции (τά μέρη) в V–VII вв. // Византийский сборник. – М.; Л., 1945.
- 46.Курбатов Г.Л. История Византии (Историография). – Л., 1975.
- 47.Пигулевская Н.В. К вопросу о борьбе демов в ранней Византии (Критический обзор) // Византийский временник. – 1952. – Т.5.
- 48.Эко У. Маятник Фуко / Пер. с итал. – К., 1995.
- 49.Эко У. Маятник Фуко / Пер. с итал. и послесл. Е. Костюкович. – СПб., 1998.
- 50.Харитонович Д. Постскриптум, написанный профессионалом-дилетантом // Новый мир. – 1995. – № 12.
- 51.Кривов М.В. Греческий язык в средней школе и его роль в подготовке кадров для российских византинистов // Российское византиноведение. Итоги и перспективы. Тезисы докладов и сообщений на Международной конференции, посвященной 100-летию Византийского временника и 100-летию РАИК (СПб., 24-25 мая 1994 г.). – М., 1994.
- 52.Гордезиани Р.В. Эллинистика в системе университетского образования // Україна – Греція: історична спадщина і перспектива співробітництва (м. Маріуполь, 27-29 травня 1999 р.). Збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції. – Маріуполь, 1999.
- 53.Сметанин В.А. Греческий язык как стержневой инвариантный фактор регенерации византийского цивилизационного процесса // Византия: кумуляция и трансляция культур. Тезисы докладов IX научных Сюзюмовских чтений 24-27 августа 1997 г. – Екатеринбург, 1997.

Summary

The article is dedicated to the problems of a becoming of the modern Ukrainian science about a history of Byzantium. The main problems with which it collides at a stage of the becoming emerge, and ways of their solution are offered. It is offered to consider the Ukrainian science about Byzantium to be a successor of Russian pre-revolutionary and Soviet Byzantium Studies, and to save the best traditions of this science. Necessity of study of a creative heritage of scientists – Byzantinists who lived and worked in terrain of Ukraine is obvious. The acute requirement for increase of quantity of issuing in the Ukrainian tongue, dedicated study of a history of Byzantium, and also improvement of their quality is marked. Separately the problem on building Byzantine studies nomenclatures in the Ukrainian tongue is sharpened also. It is concluded, that the nomenclature on a history of Byzantium in the Ukrainian tongue should be built on the basis of the system of reading offered by Reihlin, instead of Erasmus. It is stipulated by that what exactly Reihlin's system is oriented on Byzantium pronunciation whereas Erasmus' system it conventional in classical philology. Besides it corresponds to traditions of the Ukrainian tongue.

Гриднева Ю. Г. (Харьковская государственная академия дизайна и искусств, аспирант)

Редкие иконографические изображения в церковном шитье Византии и Руси XIII–XVI вв. и принципы подхода к их прочтению

Ранее специалистами не раз подчеркивалась иконографическая близость и даже во многом повторение шитьем иконы [3, с. 5], [12, с. 464], [14, с. 206]. Здесь же обратим внимание на изображения, встречающиеся редко, содержание и символика которых до конца не выяснена. Выявление того, что стоит за нетрадиционными изменениями в сюжете, поможет определить сверхзадачи в иконографии церковного шитья и станет одним из критериев ее прочтения. Появится так же, критерий для рассмотрения художественного языка, стилистики и технических приемов. Практическое применение данной темы может реализоваться в создании новых произведений церковного шитья и преподавании курса „Иконографии” в Харьковской государственной академии дизайна и искусств.

В анализе иконографии автор опирается на:

- символическое понимание самих предметов шитья [7, с. 97-99];
- библейскую символику изображаемого сюжета, персонажей, стаффажа [1], [9], [10], [14];
- тексты, выполненные на самих произведениях шитья;
- символику сюжета и его атрибутов в литургическом контексте [7, с. 632-665];
- исторические особенности происхождения произведений [4], [5], [7], [12].

Цель. Выявить принципы, позволившие появление редких не традиционных трактовок в иконографии церковного шитья.